Opravy historickej slamenej krytiny - princípy

Príklad 1. Zrekonštruovaná a udržiavaná krytina na objektoch poľnohospodárskej usadlosti

Historické krytiny – asbestocementová i slamená, obe ako predmet údržby

Príklad 2. Zrubová chyžka na laze, pôvodná krytina, rok 1979

Rekonštrukcia objektu v rokoch 1997-2010

Všetko úsilie pohltila údržba a opakovaná obnova krytiny

Slamená krytina v minulosti – prehľad typologických druhov

Roľnícka dedina z južného Slovenska, charakteristická oblasť pre slamenú krytinu

Začiatkom20.storočia sa slamená krytina využívala aj v oblastiach typických šindľovou krytinou

Hospodárske stavby v roľníckej zástavbe na dolnej Orave

Banícky poschodový dom z okolia Kremnice

V horských oblastiach bolo typické krytie obytnej časti šindľom, hospodárskych stavieb slamou

Detva, lazy

Pre južnú a západnú časť Slovenska bol typické „hladké“ strechy viazané klasovou časťou dolu, sever a východ pokrývali stupňovité strechy viazané pri klasoch.

V oblasi Hontu a Tekova sa obe techniky prelínali

Detaily úpravy slamených striech

Aj pri hladkých strechách boli nárožia kryté stupňovito

Na krytie strešných hrebeňov sa používali rôzne spôsoby

Juhozápadné Slovensko – typická úprava konca strešného hrebeňa

Slamená krytina v súčasnosti

Začínajúce opotrebenie krytiny po niekoľkých rokoch

Odkvapová časť slamenej strechy

Detail prechodu z tvrdej na slamenú krytinu nevyžaduje žiadne klampiarske prvky

Životnosť a opotrebenie strechy

Nová stupňovitá krytina, rok 1998

Tá istá krytina po 15 rokoch prevádzky

Životnosť krytiny končí, keď klimatické vplyvy zerodujú povrch krytiny až sa obnažia povriesla, ktorými je krytina viazaná k latovaniu. Po tomto štádiu už dochádza k devastácii krytiny

Príprava slamenej krytiny

Výroba krytiny začína už prípravou pôdy.

Na krytinu sa používajú staré odrody raže s vysokou slamou

Zrejúca úroda na poli pred žatvou.

Na získanie nepolámanej slamy je potrebná tradičná ručná žatva.

Požaté obilie sa dosuši a dozreje v panákoch.

Ručným mlátením sa získa najkvalitnejší materiál na krytinu.

Pri spracúvaní väčšieho množstva materiálu je možné využiť jednoduchú mláťačku – zubačku.

Po vymlátení je nutné slamu vyčistiť od krátkych stebiel a buriny.

Vyčistiť je treba aj zrno, hoci sa priamo nepodieľa na výrobe krytiny.

Vyčistené zrno sa pred uložením dosúša na slnku.

Viazanie krytiny

Materiál na výrobu slamenej krytiny – snopy vyčistenej slamy.

Krytina sa na latovanie priväzuje povrieslami, stočenými z namočenej slamy.

Detail viazania krytiny.

Nárožia sa viažu zo špecifického druhu krytiny – kosákov.

Vzhľadom na veľkú spotrebu materiálu gazdovia aj v minulosti krytinu menili etapovito.

Trstina

Alternatívou k náročnej a nedostupnej slamenej krytine môže byť vhodne spracovaná trstina.

„Priemyselne“ spracovaná trstinová krytina nevhodná pre historický objekt.

Svojpomocne spracovaná trstinová krytina imitujúca vzhľad stupňovitej slamenej strechy.

Rozdiel v štruktúre materiálu je badateľný len pri pohľade zblízka.

Štruktúra trstiny však neumožňuje verne napodobniť mäkký, splývavý vzhľad hladkej slamenej strechy .

Slamená krytina

Latovanie:

Na latovanie strechy sa používali dvojstranne okresávané hrabové žrde. Rozostup lát pre slamenú krytinu bol okolo 40 cm. Žrde boli pôvodne ku krokvám pribíjané drevenými kolíkmi, no tento detail už nebol v Hrušove zachytený v teréne. Pri zdokumentovaných stavbách je už latovanie pribíjané kovanými klincami, výnimku tvorí ústrešná lata. Je to najspodnejšia, odkvapová lata, tvorená hrubšou nekresanou žrďou. Táto je voľne položená na dubových kolíkoch zatlčených do prevŕtaných koncov krokiev. Pri mnohých stavbách otvory v koncoch krokiev, niekedy aj so zvyškami kolíkov, dokazujú v minulosti existenciu slamenej krytiny.

Materiál:

Na slamené strechy sa používala dlhá ražná slama. V období pokrývania striech slamou sa ešte bežne pestovali staré domáce odrody raže trsnatej (kribica). Dnešní pamätníci si už na tieto raže nespomínajú, no iste sa takéto odrody pestovali aj v Hrušove. Na kvalitnú strechu sa používala slama s tenkým steblom. Raž s hrubou slamou, nazývaná *bohatá*, sa používala na povriesla. Raž určená na strechu sa žala o týždeň - dva skôr, kým slama nebola ešte celkom žltá. Zrno aj slama potom dozreli v krížoch (*sťienkach*) aj v stohu. Prezretá slama bola lámavá a rýchlejšie hnila.

Spracovanie slamy:

Požaté obilie sa po zvezení skladovalo v stohoch, za starších čias aj v stodolách. Mlátilo sa cepmi, v letnom období vonku, na otvorenom priestranstve, kde sa pripravila *holovňica* - miesto ktoré sa vyčistilo od trávy a dočista vyzametalo. Hoci v Hrušove bolo známe aj vytláčanie obilia dobytkom a pred nástupom mlátenia mláťačkami aj zimné mlátenie v stodolách, obilie na slamené strechy sa mlátilo cepmi vonku na *holovňici* v letnom a jesennom období. Po vymlátení sa slama pozbierala, vytriasali sa z nej nečistoty a krátke steblá, vyčesala sa a zviazala do väčších snopov – *šúbov. Šúbi* pripravené na strechu sa skladovali v *pajťe* alebo v podstreší – *na paláši*. Hovorievalo sa, že na pokrytie strechy je potrebné toľko slamy, koľko sa dá uložiť pod túto strechu tak, že zaplní celú povalu.

Príprava krytiny:

Na drobné opravy strechy si gazda pripravoval krytinu aj pokrýval sám. Na väčšie práce, keď sa pokrývala celá strecha, sa zvali na pomoc viacerí chlapi. Dielce slamenej krytiny – *babke* viazali na *toku* v jesennom období, v októbri - novembri, ideálny bol hmlistý čas, keď slama sama navlhne a zmäkne. Ak slama nebola dostatočne mäkká pred viazaním povriesel ju vlhčili vodou.
Najprv bolo potrebné naviazať zásobu *povriesla*. *Povrieslo* sa stáča z dvoch hŕstok slamy stočených do seba pri *klásoví*. Na rozdiel od *povrieslach* používaných pri žatve boli strešné *povriesla* pevne stočené do podoby slameného povrazu, hrubé cca 2-2,5cm.

Viazanie *babki*:
-*Šúb* vymlátenej slamy sa rozviazal. Každý viazač mal rozviazaný šúb na dosah ruky.
-Natiahnuté *povrieslo* sa vystrelo na zemi a viazač nohami zastúpil jeho konce, aby sa neskrúcalo a neroztáčalo.
-Zo *šúba* sa zobrala hŕstka slamy s priemerom asi 10 cm pri *ríťoví* (v dolnej časti slamy), znova sa sklepla o zem a zarovnala sa na nej slama.
-Hŕstka sa položila doprostred *povriesla* približne 10 – 15 cm od *ríťovia*.
-Konce *povriesla* sa preložili krížom cez hŕstku a silno zatiahli, viazač ich konce znova zastúpil nohami.
-Na hŕstku sa položila ďalšia a proces sa opakoval. Takto sa na seba naviazalo 4 – 6 hŕstok.(podľa dĺžky *povriesla*). Konce *povriesla* sa potom stočili do seba a pomocou zaostreného dubového kolíka - *koučoka* sa zastrčili pod utiahnuté *povrieslo* (Viazači pri práci mali *koučok* zastrčený v čižme za sárou).
-*Babka* sa potom stiahla ešte ďalším *povrieslom* nazývaným *kravalo*. Toto viedlo tesne popod prvé *povrieslo*. Hotová *babka* sa položila na zem a nohou sa v mieste *povriesla* ustúpala. Súčasne sa druhou nohou zvyklo rozstrapatiť *riťovie*, aby *babka* lepšie držala na late.
-Kvalita uviazanej *babki* sa skúšala tak, že sa dvíhala zo zeme za jedno steblo. Ak sa steblo nevytiahlo a *babka* sa udržala vo vzduchu, boli *povriesla* dostatočne utiahnuté.

Okrem *babiek*, ktorými sa pokrývala plocha hladkej slamenej strechy, vyrábali sa ešte ďalšie, špecifické druhy krytiny:
Ústreše: slúžili na viazanie prvého, odkvapového radu strechy. Aby sa pri odkvape vytvorila dostatočná vrstva slamy, boli *ústreše* na rozdiel od *babiek* viazané pri *klásoví*, hrubším *ríťovím* boli otočené dolu. Hŕstky na *ústreše* sa pripravovali o niečo hrubšie, na každej hŕstke sa pred viazaním pevne skrútila a prehla klasová časť, čím sa vytvorila hlávka zamedzujúca vyťahovaniu stebiel.
Ďalší postup bol obdobný ako pri viazaní *babiek*, hotové *ústreše* sa podľa mierky osekávali na jednotnú dĺžku, aby na streche vytvorili rovný a estetický odkvap. Tento typ krytiny (zvaný inde aj *hlavačke*) sa používal len na vytvorenie odkvapu strechy, čo dosvedčuje aj názov *ústreš*.
V minulosti sa však údajne vyskytovali aj stupňovité slamené strechy viazané celé z *ústreší*. Zakryté nimi vraj boli najmä *pajti*. Údaj o stupňovitých strechách v tejto oblasti Slovenska je zaujímavý, jeho pravdivosť potvrdzuje fotografia námestia vo Vinici z 20.rokov 20.storočia, kde je stupňovitá strecha aj na obytnom dome.
Kosáke: slúžili na zakrývanie nároží valbových striech. Viazali sa z väčších hŕstok zviazaných pri *klásoví*, ale bez zakrútenej hlávky. Vznikol tak klinovitý tvar vhodný na zakrývanie nároží valbových striech. *Kosáke* sa taktiež osekávali. Použitím *kosákov* vznikli stupňovité nárožia na inak hladkej ploche striech.

Pokrývanie striech:

Na samotné uväzovanie krytiny na strechu sa používalo viacero spôsobov, ktoré sa v detailoch odlišovali, každý viazač používal vlastné, individuálne postupy. Okrem toho práca, najmä pri opravách vyžadovala častú improvizáciu.
Na začiatok laty sa najprv *povrieslom* priviazala prvá *babka*. Z nej sa potom zobral zväzok stebiel, z ktorých sa stočilo *povrieslo*, ktorým sa priviazala ďalšia *babka*. *Povrieslo* sa zvyklo brať zo spodnej strany *babki*, jeho koniec sa buď zadrhol pod *povrieslo*, ktorým je zviazaná *babka*, alebo sa pritočil k novému *povrieslu* z novej *babki*. Niektorí viazači však priväzovali celú krytinu samostatnými *povrieslami*, ktoré nadväzovali jedno o druhé.
Dôležité ale vždy bolo dosiahnuť kompaktnú a dostatočne hrubú vrstvu krytiny. Tá sa dosahovala jednak hustotou latovania, najmenšia dĺžka *babki* musela byť minimálne dvojnásobok rozostupov lát, a jednak dostatočne pevným uťahovaním a pritláčaním *babiek* k sebe v jednotlivých radoch.

Súčasne s viazaním jednotlivých radov krytiny sa naväzovali *kosáke* na nárožia. Na výšku jedného radu krytiny sa uviazali spravidla dva *kosáke* jeden vo výške laty, druhý asi uprostred medzi dve laty. Stupňovitosť nároží bola teda dvojnásobná, než počet lát. Niekedy sa *kosákom* začínalo aj viazanie krytiny na latu pri valbe, aby sa vrstva krytiny pri nábehu k nárožiu nestenčovala.
Po naviazaní celej strechy sa zakrýval hrebeň. Na vytvorenie a zabezpečenie hrebeňa slamenej strechy je v Hrušove zaznamenaných niekoľko spôsobov.
Najčastejší spôsob bol, že sa na hrebeň nakládla vrstva slamy rovnako, ako keď sa *završovali* stohy, aby do nich nezatekalo. Na spodok sa mohli naklásť rovnobežne s hrebeňom staré *babke*, na ne sa potom kládla slama (odpad z vyčesávania *šúbov*) vo viacerých vrstvách, ustúpávala sa a utláčala. Účelom bolo vytvoriť na hrebeni „čiapku“ približne s prierezom trojuholníka. Proti vetru sa hrebeň zaťažil *koňíkmi*, dvojicami asi meter dlhých a 6 – 7 cm hrubých dubových, alebo agátových palíc. Navrchu boli *koňíke* prevŕtané a spojené kolíkom. V časoch dožívania posledných slamených striech sa *koňíke* niekedy len zväzovali drôtom. Rozostup *koňíkov* bol podľa okolností približne od 30 do 70 cm.

Hrebeň s *koňíkmi* mala prevažná väčšina hrušovských slamených striech, tento spôsob je ako jediný zaznamenaný aj od žijúcich pamätníkov. Na archívnych fotografiách sú však zachytené aj iné úpravy hrebeňa, o ktorých už dnes nemožno vypátrať bližšie informácie.
Na hrebeni, ktorý je zrejme vytvorený zo slamy ako v predošlom prípade sú *koňíke* ukladané vo väčších vzdialenostiach (vyše 1,5 m). ich spodné konce sú prevŕtané a do otvorov sú zatlčené kolíky. Na týchto kolíkoch sú horizontálne položené dlhé palice, ktoré hrebeň zaťažujú.
Pod hrebeňom zakrytým pozdĺžne kladenou slamou je horizontálne upevnená dlhá žrď. Z fotografií nie je zreteľné jej upevnenie, pravdepodobne sú na ňu v určitých vzdialenostiach viazané drôty(alebo motúz?) vedúce cez hrebeň strechy k rovnako umiestnenej žrdi na druhej strane strechy, alebo je žrď drôtom pritiahnutá cez krytinu k latovaniu alebo ku krokvám.
Na fotografii z 1.polovice 20.storočia je zaznamenaný hrebeň tvorený *šúbikami* zviazanými z dvoch hrstí kladenými obkročmo na hrebeň, *riťovím* navrch. Takáto úprava hrebeňa sa v Honte nazývala *vrkoč*, alebo *šití*, prípadne *maďarskí vrch*.
Na viacerých fotografiách na hrebeňoch nevidieť *koňíke* ani iný spôsob upevnenia hrebeňa. V tomto prípade ide pravdepodobne o tzv. *mazaní*, alebo *namazúvaní vrch*. Pri takejto úprave sa slama na zakrytie hrebeňa namáčala do riedkej hlinenej kaše, po uložení na hrebeň a vysušení tak vytvorila pevný blok, zaťažujúci hrebeň vlastnou váhou. (BOTÍK A KOL. 1988)

Z fotografií nie sú rozlíšiteľné ani hrebene zakryté konopným pazderím. V minulosti v Hrušove bolo konope významnou technickou plodinou, poskytovalo preto dostatok vhodného materiálu. Používanie pazderia potvrdili aj starší informátori.

Dokončená slamená strecha sa učesala hrabľami, čím sa z nej stiahli voľné kúsky slamy a steblá v *babkách* sa pekne urovnali. K bežnej údržbe strechy patrilo raz za niekoľko rokov doložiť novú slamu na hrebeň a odstraňovať drobné poškodenia spôsobené vetrom alebo hlodavcami. Po 10 – 15 rokoch sa spravidla naviazalo aj nové nárožie. Pri dobrej údržbe tak mala strecha životnosť niekoľko desaťročí, pri zanedbaní však rýchlo chátrala. Z tohto poznatku vychádza porekadlo*: „Keď ňejde gazda na strechu, iďe strecha na gazdu“.*

Okrem krytiny viazanej z ražných *babiek* sa na niektoré hospodárske a provizórne stavby používala aj strecha vŕšená na spôsob stohu. Takáto strecha vôbec nemala krovovú konštrukciu, stoh sa vŕšil priamo na rošt zo žŕdok a konárov položený na stropnej konštrukcii. Na takúto strechu sa mohla použiť aj slama z pšenice a pokiaľ mala dostatočnú dĺžku, aj slama spracovaná na mláťačke. Nevýhodou bolo veľké množstvo potrebnej slamy, a tým veľká hmotnosť strechy. Takéto strechy sa preto využívali najmä pri menších stavbách (*šopi, rakadovi, pľevience*).

Slamená krytina začala ustupovať až začiatkom 20.storočia, keď začali byť dostupné tvrdé krytiny, spočiatku najmä pálená škridľa. Krytina sa menila najprv na obytných stavbách a v dedine. Hospodárske budovy a laznícke usadlosti ostávali ešte dlho *pod babkámi*. Posledné novostavby so slamenou krytinou boli realizované v 30.rokoch 20.storočia. K veľkému ústupu slamených striech došlo po ničivej víchrici v roku 1957, ktorá najmä na lazoch spôsobila veľké škody. Posledné funkčné slamené strechy v Hrušove existovali ešte v priebehu 70.rokov. Ich definitívny zánik o desaťročie neskôr bol dôsledkom nedostupnosti ražnej mlátenej slamy, v tomto období postupne aj vymierali poslední znalci práce s týmto materiálom.

Opravy historickej slamenej krytiny – princípy

Autor: Peter Brada, 10/2014